

Tilburg University

Sociaal-economische structuurverandering

de Vries, E.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1957

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
de Vries, E. (1957). Sociaal-economische structuurverandering. *Maandschrift Economie*, 21(11), 497-512.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ECONOMIE

Tijdschrift voor Algemeen Economische,
Bedrijfs-Economische en Sociale Vraagstukken

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG - No. 11 - AUG. 1957

SOCIAAL-ECONOMISCHE STRUCTUURVERANDERINGEN¹⁾

door

Prof. Dr. E. de VRIES

Vanmiddag heeft Professor Koyck²⁾ gesproken over Groetheorieën en daarbij aangestipt, dat er verschillen zijn in maatschappelijke structuur en organisatie, die van grote invloed zijn op wat er gebeurt in het productieproces zonder dat hij daarop kon ingaan. Ik weet niet of wat ik nu vanavond ga zeggen daarbij precies aansluit en zelfs niet of ik kan vermijden dat hier en daar enige overlapping zal optreden, maar dat is misschien niet zo erg want overlapping betekent in ieder geval contact tussen het onderwerp van vanmiddag en vanavond.

Het hoofdonderwerp gaat over sociaal-economische structuurveranderingen in wat wij de economisch achtergebleven gebieden noemen, maar U staat mij misschien wel toe, dat ik even, zonder daarbij naar integraal en differentiaal-rekening te gaan en met formules te werken, met een paar woorden aangeef wat structuurveranderingen op sociaal-economisch gebied eigenlijk wel zijn of in ieder geval U een paar terminologieën voor te leggen waar wij vanavond op door kunnen gaan.

De structuur van een menselijke maatschappij is iets wat we natuurlijk niet zo kunnen aflezen als bv. de structuur van een brug of als de structuur van een plant of plantencel onder een microscoop. De structuur van een maatschappij of een onderdeel van een maatschappij is alleen waar te nemen aan de gedragingen van de leden van die maatschappij of van de substructuren in een grotere maatschappij.

¹⁾ Voordacht gehouden op de Economen-Conferentie 1957 te Arnhem, op 10 en 11 mei.

²⁾ De voordracht van Prof. Dr. L. M. Koyck zal worden opgenomen in een van de volgende afleveringen van dit maandschrift.

Maar men kan niet alle gedragingen zo maar eenvoudig structureel noemen. Men kan van een structuur alleen spreken als er een patroon is, om met Marion Levy van Princeton te spreken: „Waarneembare uniformiteit van handelen”. De structuur kan alleen maar worden herkend over een tijdsverloop. Maar daarna abstraheert men weer van dat tijdsverloop wat dus theoretisch niet groot hoeft te zijn en men gaat dan weer spreken over een patroon van handelen op een bepaald moment alsof men dat op een bepaald moment kan waarnemen. Uniformiteit is natuurlijk nooit volkomen. Wanneer we spreken van een waarneembare uniformiteit dan sluit dat uitzonderingen zeker niet uit en de uniformiteit van handelen van mensen of een groep van mensen is nooit waarneembaar over een eindig tijdsverloop. Wanneer wij spreken over een lange periode, zoals we vanmiddag spraken over groei op een langere termijn dan is uniformiteit natuurlijk uitgesloten. Wanneer wij spreken over stabiele structuren dan is dat alleen maar een betrekkelijk begrip. Sommige structuren zijn zeer stabiel, andere structuren, andere patronen van gedragingen van mensen in een bepaalde situatie zijn zeer weinig stabiel. Wanneer we over stabiel spreken betekent dat alleen dat we geen veranderingen in het patroon waarnemen of relevant achten. Wanneer we over deze dingen spreken dan moeten we een heleboel irrelevante niet-uniformiteit uitsluiten. Als we spreken over voedselgewoonten van mensen en we noemen die monotoon, eenvormig, dan vinden we het irrelevant als de mensen voor het ontbijt iets anders eten dan voor het avondeten of we vinden het irrelevant als een zuigeling ook in zo'n maatschappij melk drinkt. Wanneer we over structuurveranderingen spreken dan gaat het dus *alleen over die veranderingen, die wij voor onze beschouwing relevant achten*. (Anders zou het natuurlijk onmogelijk zijn voor een econoom en ook voor een socioloog om tot enige ordening in de gegevens te komen. Elke handeling is anders dan de handeling tevoren bij dezelfde mens en alle handelingen van mensen zijn verschillend al lijken ze hetzelfde).

En sprekende over structuurveranderingen in het sociaal-economische geheel van de maatschappij kunnen wij twee dingen bedoelen, die methodologisch wel even uit elkaar moeten worden gehouden. We kunnen vergelijken verschillende patronen op verschillende tijdstippen en abstraheren daarbij natuurlijk van de beweging vlakbij de punten die wij beschouwen en zeggen dan: een bepaalde

structuur van handelen in vergelijking met twintig jaar geleden, dan wel voor of na een verandering van politiek, is verschillend geworden. We kunnen er ook mee bedoelen het dynamische proces van geleidelijke overgang van het ene patroon naar het andere gedurende de periode waarover we dat bekijken en we zullen daarbij in het algemeen een begin- en eindpunt in beschouwing nemen. Dat laatste is dan niet zoals dat in de natuurwetenschappen mogelijk zou zijn, een absoluut beginpunt of een absoluut eindpunt, tenzij er ergens een absolute nieuwe maatschappij wordt gevormd of een bepaalde maatschappij door een natuurramp geheel van de aarde zou verdwijnen.

Als dat niet zo is dan zijn het *altijd veranderingen in een bestaand geheel*, waaruit wij twee momenten kiezen, waarin wij zoeken naar het proces waaruit die veranderingen bestaan. Het maakt voor onze beschouwing en met name voor de mathematische behandeling daarvan een heel groot verschil welke van die twee methodes van bekijken men neemt. Ik geloof dat de sociologen heel vaak werken met twee momentopnamen op verschillende tijden en zeggen: nu is de structuur heel anders geworden, terwijl de econoom graag werkt met vloeiende curves met kleine toenames, met gebruik van differentiaal- en integraalrekening en met de wetten van de waarschijnlijkheid. Zodra we dan kunnen differentiëren zijn we gelukkig.

Met beide beschouwingen blijven we in het duister over de vraag hoe die verandering tot stand komt. Als we twee momentopnamen hebben, is het mogelijk en conceptioneel zeer wel denkbaar, dat er ergens een sprong heeft plaats gevonden. Men kan zich dat voorstellen als er een nieuwe mogelijkheid voorgelegd wordt, op grond waarvan een patroon van gedrag van een samenleving plotseling zal veranderen. Na Keynes is het patroon van conjuncturele maatregelen verschoven van monetaire naar fiscale maatregelen. Men zou kunnen zeggen, enigszins op een afstand bekeken, hier heeft men een andere structuur gekozen van conjunctuur stabilisering. Of men kan de situatie op Borneo voor en na het invoeren van de rubberboom vergelijken. Er is een volkomen andere economische en dus ook sociale structuur gekomen. Als men de methode gebruikt van de klein gedachte overgangen in een vloeiende verschuiving van het ene moment naar het andere, dan sluit men conceptioneel die sprong uit. Dan neemt men aan, dat de individuele veranderingen

van stap tot stap zo klein zijn dat ze inderdaad door een differentiaal quotient kunnen worden gegrepen of anders gezegd, dat er geen quantentheorie nodig is voor een verklaring van de sprong van het een op het andere. Men heeft dat in de natuurkunde wel nodig en misschien in de economie en sociologie ook wel, maar het is toch wel makkelijk wanneer we daarvan kunnen abstraheren en als we ons kunnen voorstellen, dat die lijnen inderdaad zo mooi boogvormig of rechtlijnig lopen als we vanmiddag hebben gezien.

We moeten natuurlijk wel beseffen wat de positie is van het individu, die zijn gedrag verandert in het kader van een algemene patroonsverschuiving.

Voor dat individu kunnen die beslissingen of veranderingen van gedrag een sprong zijn. Het is in vele opzichten bijna niet denkbaar, dat zo'n productie-functie van Domar of Koyck inderdaad tot stand zou kunnen komen wanneer daaraan niet een groot aantal individuele beslissingen ten grondslag ligt.

Maar wij abstraheren daarvan, omdat we die individuele beslissingen niet relevant achten voor de verandering van de structuur van de maatschappij waarover wij spreken; ze liggen dus wel aan de basis daarvan. Met andere woorden we gaan ervan uit, en we kunnen het mathematisch zo ook beter behandelen, alsof wij werken in een continu universum waarin de individuen handelen.

Er is echter nog een ander aspect van sociale en economische structuur en van structuurverandering. Ik doel hierbij op concrete en aanwijsbare eenheden, in het sociaal-economische krachtenveld die wij concrete structuren of instituten (institutions) kunnen noemen. De samenleving is geen continuum van individuen. Productie wordt in het algemeen uitgeoefend in bedrijven. De groei van de industrie betekent uitbreiding van bestaande bedrijven of vestiging van nieuwe bedrijven en de vergroting of toevoeging van concrete structuren aan het productieproces.

Een arbeidersbeweging vindt gestalte in vakverenigingen. Om concrete structuren in het maatschappelijk leven te kunnen waarnemen in tijd of ruimte moet men ze kunnen onderscheiden van andere. Als een algemeen karakteristiek hiervan geldt dat men van een individu kan zeggen of hij erbij hoort of niet. Als men dat niet kan zeggen, kan men niet spreken van een concrete structuur in de samenleving. En nu zijn we in een beschouwing van een algemene structuurverandering, weer niet geïnteresseerd in de veranderingen

van de afzonderlijke concrete structuren zoals afzonderlijke bedrijven. Maar het bestaan daarvan interesseert ons wel, want er is een wisselwerking tussen de eerste structuur, n.l. de analytische structuur van hoe de productie gebeurt en de tweede, de concrete structuur, op welke wijze de productie is georganiseerd. Door wie en in welke organisatievorm zij tot stand komt. De wisselwerking van die twee, het effect van veranderingen in de analytische structuur van productie en consumptie, om in het economische vlak te blijven, al liggen er in het sociologische vlak nog een groot aantal andere relaties naast, op de vorm waarin die productie plaats vindt, dus op de bedrijven, of op de vorm waarin de consumptie plaats vindt en omgekeerd, is van diepgaande betekenis voor ons begrip van de sociale- en economische structuurverandering.

Misschien mag ik ten aanzien van de analytische structuren een paar punten noemen die bij iedere sociaal-economische beschouwing eigenlijk ter sprake moeten komen. Er is een groot aantal relaties tussen menselijke groeperingen, die in analytische structuren tot uiting komen. Eén daarvan is *roldifferentiatie*. Wij kunnen ons geen enkele maatschappij denken waarin alle concrete structuren aan elkaar gelijk zouden zijn. Wij kunnen ons ook geen enkele maatschappij voorstellen, waarin er niet, door allerlei soorten van wisselwerking tussen mensen in concrete structuren, differentiatie bestaat. Die relaties veronderstellen *communicatie*. De communicatie vindt in de allereerste plaats plaats door overdracht in een zeer groot aantal vormen van de een op de ander, door woorden, door leren, door nadoen. Geen enkele maatschappelijke structuur, gemeenschappelijk patroon, kan voortbestaan zonder communicatie (middelen) en de manier waarop die communicatie wordt uitgeoefend is van zeer grote betekenis voor de structuur en de verandering daarvan.

Alle structuren hebben nodig een gemeenschappelijk stel *doel-einden*. Wanneer mensen bij elkaar samenkomen voor een bepaald iets, dan is er ergens een gemeenschappelijk doel, expliciet of impliciet, bewust of onbewust. Ergens moet er een gemeenschappelijk doel zijn van behoeftebevrediging, van veiligheid, van affectie, van solidariteit of het een of ander. In een kerk, als concrete sociale structuur is dat verering van God. Het ligt op allerlei niveau, maar het is overal aanwezig. En tenslotte moet men in elke sociale structuur voor zijn voortbestaan een belangrijke mate van *overeenstem-*

ming hebben over de keuze van de middelen. Wanneer men een gemeenschappelijk doel zou willen nastreven op volkomen verschillende manieren, dan kan een structuur niet blijven voortbestaan.

Het zijn in deze vier aspecten van de structuur, roldifferentiatie, communicatie tussen leden en structuren, gemeenschappelijk doel en de keuze van de middelen, dat eigenlijk het spel van structuur en structuurveranderingen in de menselijke maatschappij zich afspeelt. Wanneer wij willen begrijpen op welke wijze dit nu ligt in minder ontwikkelde gebieden en op welke wijze zij anders zijn dan misschien onze samenleving hier in West-Europa, dan hebben we daar dus een aantal slagwoorden en ideeën, waaraan wij kunnen toetsen in hoeverre het anders is of gelijk. We zijn hier op een Economen-Conferentie, en daarom wil ik mij concentreren op economische structuur en structuurveranderingen.

En dan mag ik misschien als definitie, of als aanduiding geven, dat ik dan als economische structuurverandering beschouw de veranderingen, die betrekking hebben op de toewijzing van goederen en diensten aan concrete instituten of sub-instituten. Dit verschijnsel van die toewijzing zal zich afspelen, zowel in de sfeer van de productie als wel van de consumptie.

Nu is het heel interessant om op te merken, en ik geloof van grote betekenis voor een beschouwing van onze eigen maatschappij zowel als die van de minder ontwikkelde gebieden, dat die toewijzing zelve is een belangrijk sociaal-economisch proces. De toewijzing van die goederen aan de structuren en aan individuen in structuren, heeft zelf een structuur, die aan verandering onderhevig is. Als U denkt aan de geschiedenis van Jozef en Farao, een omvorming van een vrije boeren-maatschappij, die onder invloed van hongersnood komt tot een staats-absolutisme en een trekken van alle grond aan de Farao, dan vindt U, dat door een nationale catastrofe in een betrekkelijk korte periode de toewijzing van goederen en diensten en productie-middelen in deze maatschappij en daarmee het productie- en consumptieproces grondig wordt veranderd.

Iets soortgelijks heeft zich afgespeeld in 1917-1919 in Sowjet Rusland, waar op een bepaald moment ook een vrije maatschappij werd omgezet in een totalitaire Staatsmaatschappij, en waar het beschikkingsrecht over mensen, goederen, diensten, productiemiddelen in het algemeen zeer werd gecentraliseerd.

Ik hoop dat ik niet al te lang ben geweest met mijn inleiding om

te zeggen: wat is er nu in de zg. minder ontwikkelde gebieden eigenlijk aan de gang en op welke wijze kunnen we in dit kader van structuurveranderingen de situatie schetsen, welke richting gaat het uit, en welke karakteristiek heeft het. Dan moet ik dat natuurlijk zetten in het kader van wat we vanmiddag hebben besproken, een situatie waarin met meer of minder succes het inkomen per hoofd, de productie, de consumptie, de besparingen en de kapitaalsaanwending toeneemt. We hebben dit gezien vanmiddag vanuit de productiezijde als een continu proces, zij het al, dat we zagen dat het reversibel zou kunnen zijn, dat er invloeden zouden kunnen optreden met name door de bevolkingsgroei en door kapitaallexport, of andere factoren, waardoor verschuivingen zowel naar de rechter- als naar de linkerzijde van de grafiek zouden kunnen optreden. Misschien kan men uit de veelheid van structuurveranderingen die daar optreden, in de eerste plaats kiezen deze, waarbij men een overgang krijgt *van zelfgenoegzame landbouw naar industrialisering*. Een algemeen verschijnsel wat samenhangt met beperktheid van de behoeften van de mens bij stijgend inkomen aan voedsel t.o.v. zijn stijging van behoefte naar producten van niet landbouwkundige aard.

De „oude” maatschappij wordt gekenmerkt door een groot aantal kleine eenheden, die ten aanzien van hun behoeftebevrediging in hoge mate zelfgenoegzaam zijn. Wanneer er veel geïndustrialiseerde eenheden zijn in het productieproces, wat niet alleen hoeft te betekenen, dat zij zg. industrieproducten in engere zin voortbrengen, maar wèl, dat zij producten voortbrengen, die slechts in geringe mate door de producent zelf kunnen worden geconsumeerd dan wordt een eigen dynamiek in de maatschappij geïntroduceerd. Ik kan daar ook bijnemen de rubbercultuur op Borneo, omdat de producent van rubber zelf van de rubber maar een honderdste percent zal gebruiken voor zijn fietsband of iets dergelijks en aan de andere kant de eigenlijke industrie, die vormen van productie, waarbij de menselijke en dierlijke arbeidskracht samen in belangrijke mate wordt aangevuld met mechanische beweegkracht. Deze technische verschuivingen worden eerst mogelijk bij, zij berusten op verschuivingen in het *consumptiepatroon* van mensen met, een hoger inkomen. Deze dynamische factor moet de structuur van de maatschappij veranderen.

Een van de veranderingen, die daarbij plaats vindt is, dat men

van *particularistische* persoonlijke, directe contacten en allocatie van mensen voor bepaalde werkzaamheden gaat naar *universalistische methoden*. Concreet gezegd: het is niet vanzelfsprekend dat de zoon de vader opvolgt in zijn beroep. Wat wel zo is in de pré-geïndustrialiseerde maatschappij. Het is in de pré-industriële maatschappij vanzelfsprekend dat een groot aantal, of misschien wel alle maatschappelijke verhoudingen beheerst worden door relaties, gezinsverband, dorpsverband, clan- of stamverband, die in kleinere of grotere zin particularistisch zijn, waar men bij hoort, omdat men daar door het biologische proces van de geboorte in gezet wordt.

Er zijn natuurlijk ook bij ons wel bedrijven waar min of meer automatisch de zoon de vader opvolgt als bedrijfsleider, maar naarmate het proces doordringt wordt de keuze van de arbeider in welk bedrijf hij wil gaan werken, van de werkgever welke arbeiders hij in zijn bedrijf zal willen gaan gebruiken, of wie bedrijfsleider zal worden, hoe langer hoe meer gescheiden van de biologische samenhang tussen een mens en de groep waar hij bij behoort.

Die veel grotere vrijheid van keuze, die men krijgt als bedrijfsleider om zijn arbeiders te kiezen zelfs al was het maar uit een heel dorp i.p.v. uit een enkel gezin, heeft een belangrijke economische zin, en in deze overgang ligt bepaald een van de verklaringen van de hogere productiviteit in de bedrijfsmatige uitoefening van de productie t.a.v. de gezins- of dorpsmatige uitoefening van de productie. Ik moet misschien opeens wel een heel eind overspringen naar een gemechaniseerde maatschappij om dat direct in cijfers duidelijk te maken.

Verschillen in bekwaamheid als arbeider, zelfs als unskilled arbeider, en zeker als bedrijfsleider, hebben voor een boertje in de zelfgenoegzame landbouw misschien heel belangrijke gevolgen voor die man en voor zijn gezin. Als hij domme dingen doet, zal zijn inkomen wel laag zijn en zal hij misschien honger moeten lijden, misschien, want het is heel wel mogelijk, dat de gemeenschap, waartoe hij behoort, dat in een vorm van sterke solidariteit opvangt en dat dus de mensen met een laag inkomen en een slechte bedrijfsleiding in zo'n dorp in China of Java of Centraal-Afrika niet zoveel slechter er aan toe zijn dan de man, die goed produceert. Wat natuurlijk precies hetzelfde is: een man in die omgeving, die bijzonder bekwaam is en wel produceren kan en dat misschien ook doet, zal daarvan voor zijn consumptie en die van zijn gezin zeer weinig

gevolgen ondervinden. Wij zeggen dan: hij is door de adat of door de gemeenschap zo gebonden, dat er een verdelingsproces plaats vindt, een patroon dus van toewijzing van goederen uit het productieproces, waar de man, die uitblinkt, zelf heel weinig van krijgt.

In een, wat wij noemen, kapitalistische maatschappij is de theorie, dat de man, die uitblinkt, bijna, afgezien van progressieve inkomstenbelasting, alles overhoudt.

We hebben in onze moderne maatschappij dus alweer een modificatie aangebracht. Die maatschappij komt toch weer terug en roomt dat weer voor een deel af, maar de theorie is, dat de beloning afhankelijk is van de bekwaamheid van de bedrijfsleider en dat het loon van een arbeider in een bedrijf afhankelijk is van zijn vakbekwaamheid. In ieder geval berust ons hele streven naar efficiëntie en een zo doelmatig mogelijk gebruik van productiemiddelen in het bedrijf daar op, en in een kapitalistische maatschappij is dus ook de verdeling van de goederen in beginsel hierop gebaseerd.

Heeft het zin, dat het patroon van handelen, dus de structuur van de toewijzing van het product, deze verschuiving ondergaat? Het heeft zin, omdat de gevolgen van een slecht gebruik van kapitaal oneindig belangrijker zijn voor de maatschappij als geheel dan het gebrek van kennis van dat boertje op zijn eigen kleine stukje grond.

Bij het op de knop drukken bij volle automatisering kan een selectie op de reactiesnelheid van de mens bij de knop 20% hogere of lagere productie betekenen van een investering van miljoenen dollars. Als dus persoonlijke geschiktheid of vakbekwaamheid zo belangrijk is mag men het niet aan laten komen op de toevallige eigenschappen van wie toevallig geboren is in een bepaald gezin of een bepaald dorp, wie een bepaalde functie zal krijgen.

We hebben dat in bestuursfuncties ook. We vinden in het algemeen dat men er in belangrijke functies niet (alleen meer) door erfelijkheid kan komen. Maar het was in de tijd van het feodale - of proto-feodale stelsel heel gewoon, dat men door erfelijkheid of in India bv. door het geboren worden in een bepaalde kaste, automatisch terecht kwam in een leidende functie. Iemand met erg heldere gedachten, die toevallig in de kaste van de straatvegers werd geboren, kon het nooit verder brengen dan straatveger en de maatschappij, die dat aanvaardt, die dat patroon van toewijzing heeft van mensen over verschillende vormen van productie, kan dat

alleen doen in een periode, waarin geen grote hoeveelheden van het gemeenschappelijke kapitaal verkeerd worden gebruikt.

Men moet bij wijziging van het productieproces wel overgaan van een particularistische naar een universalistische selectie van mensen voor bepaalde belangrijke posten.

Er moet dus een correlatie komen tussen deze veranderde sociale structuur en een hogere productie, anders komt er, dat heeft Prof. Koyck al gezegd, weinig terecht van de verwachtingen van een hogere kapitaalsaanwending.

Ook de verwachtingen van een hogere kapitaalsinvoer in een bepaald land hangen af van de structuur van allocatie van mensen en goederen in het productie- en consumptieproces en de wijzigingen die daarin optreden.

In de oude maatschappij, als ik dit proces even mag aanduiden als de overgang van oud naar nieuw, zien wij, dat het grote gevaar voor de maatschappij bestaat in het risico van de natuur en dat het toewijzingsproces van goederen en mensen en kapitaal in de eerste plaats gericht is op het vermijden van *natuurlijke risico's*. In het industrialisatie-proces maakt de mens zich daarvan voor een groot deel onafhankelijk, maar daarvoor komt in de plaats een veel grotere mate van *sociale onzekerheid* en sociaal gevaar. Wanneer ik dus de situatie vergelijk (huiselijk gezegd) van een tani in zijn dessa, dan zijn zijn grote gevaren niet de handelingen van de mensen om zich heen, werkeloosheid, of als je oud bent, onverzorgd achtergelaten te worden, maar het gevaar van droogte, overstroming, ziekte in het vee e.d. Een maatschappij die zich industrialiseert, heft een aantal van deze natuurlijke gevaren op, maar dan komt de vrees voor een onverzorgde oude dag, en dus de noodzaak van besparingen. Wij zijn daar met ons ouderdomspensioen wel een stapje overheen en gaan weer naar een beetje meer sociale zekerheid toe. Maar we zijn in dit proces toch zeer duidelijk gegaan door het stadium, waarin werkeloosheid, conjunctuurschokken, de oude dag en dergelijke sociale onzekerheden een veel grotere plaats in zijn gaan nemen, dan in die oude maatschappij bestond. In een proces van snelle industrialisatie of van snelle economische veranderingen, en ik denk nu b.v. aan de Bantu neger uit Afrika, die in grote getale wordt gehaald naar de mijnen en de grote bedrijven, komt men met een sprong, in het leven van één generatie, uit zijn beschutte sociale milieu, in een zeer gevaarlijk sociaal milieu in de industrie en in de

stad, uit zijn gevaarlijke natuurlijke milieu in zijn beschutte technische milieu.

De tweespalt, die daardoor ontstaat, omdat tenslotte innerlijke zekerheid en veiligheid, voor het gevoel van de mens toch nog één van de grootste economische en sociale goederen is, waarvoor hij werkt, is zo diep ingrijpend, omdat de maatschappelijke verandering tegenstrijdige gevolgen heeft.

We spraken er vanmiddag over, dat door de medische wetenschap zoveel kinderen niet behoeven te sterven (een natuurlijk gevaar dat de mens in deze oude samenleving bedreigt, is dat hij als kind al direct doodgaat). Dat hij daarvoor gespaard wordt, betekent helemaal niet, dat hij nu wordt gespaard voor een groot aantal maatschappelijke gevaren, waar hij als hij eenmaal door de kinderleeftijd was, vroeger nooit bang voor behoefde te zijn.

Dus zeer vele gedragingen van de mensen, vele verschuivingen die men moet aanvaarden in zijn patroon van handelen, in zijn sociale structuur, zijn alleen te begrijpen, als men ziet, welke schokken het meebrengt, om te komen staan, uit een beschutte dorpsgemeenschap, op een wereldmarkt, waar de prijzen van de producten in een jaar wel 100% kunnen variëren. Dat is een groter economisch risico dan het gevaar van droogte of muizen in de rijst, of een ander natuurlijk risico.

Als een kind naar school gaat, vormt het risico van zakken en het niet vinden van een adequate plaats in de maatschappij, een sociaal risico, waar de bewoner van de oude maatschappij zich geen zorgen over hoefde te maken. En als men die betrekking eenmaal heeft brengt het risico van werkeloosheid een veel groter risico mee van hongervlijden dan wanneer je als dorpeling in het dorp was blijven wonen.

De oude Bantu-maatschappij had een zinvol patroon van meer vrouwendom, voor het beschermen van de weduwe en de alleenstaande vrouw. Als U dat vergelijkt met het Hindoe-verbod van het hertrouwen van een weduwe is daar een veel grotere sociale onzekerheid dan een negervrouw met veel-vrouwendom ooit in haar leven tegemoet hoeft te zien. Ze was zeker, dat ze in een consumptie-eenheid en hoogstwaarschijnlijk in een productie-eenheid voor haar hele leven veilig was opgenomen.

De industrialisatie en kerstening, het feit, dat de fabrieken en mijnen onvoldoende gezinswoningen bouwen en dat dus de man,

wat de UNESCO zegt, een substituut familie opzet in de stad, terwijl hij dan ook nog wel een gezin heeft achtergelaten in zijn dorp, heeft dus plotseling miljoenen Afrikaanse vrouwen blootgesteld aan een van de grootste risico's, nl. kinderen te krijgen van een man, en dan verder van die man nooit meer iets te horen. Dergelijke sociale risico's ontstaan in dit proces, dit onafwendbare proces van overgang van de ene maatschappijvorm naar de andere, waarbij de mens gaat leven in universalistische functionele termen, eerder dan in particularistische natuur, gegeven verbanden van mensen.

Het feit dat men geen economische zelfverzorging meer kan toepassen betekent in veel grotere mate dan vroeger ook een *scheiding van de productie- en consumptie-functie*.

Als men bij zijn keukendeur alles kan planten wat men in die keuken later nodig heeft, dan is het risico van honger of gebrek veel geringer dan wanneer men maar moet hopen op een markt voor zijn product, en tevens, door een ruilverkeer, dat men die producten kan bekomen, die men nodig heeft. Wanneer we dan een heel laag nationaal inkomen calculeren omdat alles wat gebeurt tussen die keukendeur en het keukenvuur niet opgetekend wordt, dan betekent het helemaal niet, dat het ver doorvoeren van die markthuishouding ook inderdaad het inkomen, dwz. de consumptie en productie van die maatschappij, in evenredige mate heeft verhoogd.

Er is in deze overgang natuurlijk een hele hoop niet alleen onafwendbaar, maar ook goed. Men gaat in belangrijke mate over van het patroon *van traditioneel* handelen in het economisch leven, en ik laat dus nu allerlei takken van sociaal leven terzijde, *naar rationeel* handelen. Men zal dus door betere technologie en organisatie van dit alles die productie-curve wel omhoog halen.

Zodra men aan rationeel handelen een veel groter gewicht gaat hechten, worden de beslissingen van de man die toewijst, enorm veel groter.

De 19e eeuwse industriële strijd tussen kapitalist en arbeider, of tussen employé en werkgever, komt voort uit een sterk toegenomen macht van de man die meer rationeel handelen kan over de ander, in de toewijzing van de productiemiddelen in het productieproces. En de fictie van de liberale theorie dat deze arbeider volkomen capabel zou zijn om zijn eigen arbeidskracht, zijn brain-

power, toe te wijzen aan dat deel van het productie-proces waar het de meeste opbrengst geeft, geldt zelfs niet voor jonge academici die van de universiteit komen. Die weten ook heel goed dat hoezeer ze ook economisch of sociologisch ontwikkeld zijn, hun eigen ideeën over hun toewijzing naar het productie-proces veel minder rationeel kunnen zijn dan de gedachtengang van de personeelschef van het grote bedrijf, waar zij solliciteren.

Dit feit maakt afhankelijkheden van mensen aan andere mensen als structuur van handeling in de maatschappij principieel eigenlijk anders. En vooral, als dat gepaard gaat met een algemeen aanvaarde *mobilitéit* in het maatschappelijke leven, dan kunnen de gevolgen daarvan voor de individuele eenheden in het maatschappelijke proces buitengewoon pijnlijk zijn.

En niet zonder reden is dus in de 19e eeuw, in het gevolg van deze veranderingen in de maatschappelijke structuur, de aandacht voor de conjunctuur, en dus voor de stabiliteit van de toewijzingen van productiemiddelen en consumptie aan verschillende eenheden in het maatschappelijk leven, van grote betekenis geworden.

Ik kan me niet voorstellen, dat een conjunctuurtheorie had kunnen worden ontwikkeld, zelfs niet door de beste economen in het China van de 14e eeuw. Er bestond natuurlijk geen conjunctuur, er bestond alleen; overvloed of hongersnood, afhankelijk van de regenval en de overstroming. De mobiliteit, die toeneemt door de combinatie van concentratie van macht over toewijzingen van productie- en consumptie-middelen, door banken, grote werkgevers, grote bedrijven, en regeringen, die eenvoudig geen vat zouden hebben op kleine dessa-huishoudingen, maakt natuurlijk dat er enorme vooruitgang is in de productiviteit.

Dat wij dus vanmiddag spraken over een bevrozing en geringe mogelijkheid tot ontwikkeling, omdat de productiefactor land zo weinig mobiel is, betekent eigenlijk dat het verplaatsen van mensen, het kiezen van mensen voor het bebouwen van een stuk land, nog altijd over de hele wereld, en ook in dit land, veel meer afhankelijk is van de vraag, wie in een bepaald huis geboren wordt, dan wie ook de beste boer zou zijn, om het land tot de hoogste productie te brengen. Met allerlei overgangen is hieruit gegroeid een toewijzing van productiemiddelen via de beurs, de kapitaalmarkt, de handel in aandelen. Het bezit van aandelen of het bezit van land is dus helemaal geen toevaligheid uit sociaal-economisch oogpunt,

maar het is een uiting van diepgaande wijziging in de sociaal-economische structuur.

Hetzelfde geldt voor de productiefactor arbeid. Lijfeigenen vormen een voorbeeld van arbeiders, die helemaal geen mobiliteit hebben. De industriearbeider, vóór de tijd van de vakverenigingen en zeker vóór de tijd van de „closed shop” in de Verenigde Staten, is het voorbeeld van een bijna maximale mobiliteit. Elke dag kun je eruit liggen, je bent geen dag zeker van je bestaan. Die lijfeigene was natuurlijk elke dag zeker van zijn bestaan, alleen hij wist zeker dat hij nooit van zijn lage niveau zou afkomen.

We zien toch weer dat in de ultra-moderne maatschappij een groot aantal van deze structuurveranderingen doorwerken naar een *hoger niveau van integratie*, nadat we uit een laag niveau van integratie, door differentiatie en mobiliteit gekomen waren tot een voor de mens eigenlijk onhoudbare situatie.

Misschien mag ik een kleine illustratie geven: de landarbeiders van Mexico, bijna lijfeigenen, werden door de landhervorming van 1910 uit die positie losgeweekt. Het land werd verdeeld onder die vroegere opgezetenen of landarbeiders, en nu moesten ze maar zien, dat ze zelf hun weg vonden.

Een van de belangrijkste gevolgen is niet geweest, productieverhoging: de productie van die landbouw is 20 jaar lang lager geweest dan onder het oude systeem. De toewijzing van de productiemiddelen heeft bepaald de mobiliteit van de man belangrijk vergroot. Zonder die landhervorming had Mexico zich niet kunnen industrialiseren. Maar dit is niet rechtstreeks gegaan. De vroegere landarbeider, via gedwongen coöperaties, keuterboertje geworden, uitgestoten door het land, omdat het land hem niet voeden kon, is „wet-back” geworden in Texas of in Californië.

En die mobiliteit kon hij niet hebben, zolang hij nog werkzaam was op het grote landgoed. Terugkomende uit Texas en Californië wordt hij graag industrie-arbeider. Hij had niet die sprong kunnen maken, noch van het grote landgoed, noch ook van zijn keuterboerbedrijfje rechtstreeks naar Sonora en Mexico-City of andere grote steden. Hij heeft dat gedaan via de grote omweg van de grote persoonlijke mobiliteit, die hij kreeg, door de agrarische hervorming. Dit is door Prof. Rossedoria beschreven als één van de merkwaardige ongedachte gevolgen van landhervorming, die bedoeld was om

de mens op het land een beter bestaan te geven. Dat is helemaal mislukt. Zij kregen (door de agrarische hervorming) op het land een slechter bestaan en gingen gelukkig de stad in.

Prof. Gonggrijp was vanmiddag heel pessimistisch, of je die mensen wel weg zou kunnen krijgen: Je kunt ze weg krijgen, als je ze op het land het maar bijzonder slecht geeft, dan worden ze door de stad en door de industrie in voldoende mate aangetrokken en uitgestoten uit het platteland naar de industrie.

Die mobiliteit vindt natuurlijk pas zijn beste uitdrukking in het productieproces door *veranderingen in de technologie*, die mogelijk worden door natuurwetenschappelijk onderzoek en technische hogescholen en zo, maar die tenslotte in de bedrijven tot uiting moeten komen in de grote variatie van beroepen en van daarbij passende scholing van mensen.

Daar heeft U ook weer een heel merkwaardig voorbeeld van overgang van integratie op een laag niveau via differentiatie naar een toestand van integratie op een hoger niveau. De man in zijn dorp kan alles zelf; hij doet alles zelf: hij moet ook alles zelf doen, wat hij nodig heeft. Daarna breekt men daaruit los, in velerlei richtingen.

Men heeft heel lang gedacht, dat scholing betekent specialisatie, waar je nooit weer van af kunt komen en men heeft ook inderdaad daaronder gezocht. Het was een tekort aan begrip, aan inzicht in de mogelijkheden van de mens in het productieproces, om te zeggen, éénmaal klinknagel slaan in een schip, is je hele leven lang klinknagels in schepen moeten slaan. Ook al wordt je er doof door. Of aan de lopende band altijd precies dezelfde handeling uitvoeren, dat zit immers in de specialisatie tot heil van hogere productie.

Neen, ontdekte men later, op een hoger niveau van integratie, het is juist de *flexibiliteit* van de geschoolde arbeider, die het mogelijk maakt door een voortdurend proces van scholing en om- en herscholing van de ene functie naar de andere functie in het economisch leven door te gaan.

We zijn van de idee, dat, wanneer je een baantje als arbeider hebt, je dat je hele leven moet houden, weer af. En we weten nu, dat het zowel voor de voldoening van de man, die het moet uitvoeren, als ook van het totale productieproces, dus in een verdergaand stadium van selectie en keuze van mensen voor de beste functie, die ze kunnen vervullen, goed is, als men door verschillende

stadia van scholing heengaat. En deze wijzigingen, die in de minder ontwikkelde gebieden aan de gang zijn en die in onze Westerse samenleving in een zelfde proces, maar op een ander punt van dat proces, ook nog aan de gang zijn, hebben — en dat moet mijn laatste opmerking zijn — een merkwaardig gevolg voor de *vrijheidsbeperkingen*, die aan de mens worden opgelegd door dit economisch allocatieproces.

Op het hele lage niveau van integratie zijn de vrijheidsbeperkingen in vele gevallen van magische oorsprong. Heel veel boertjes in China, op Java, in Afrika, of de Indianen in Zuid Amerika, doen veel nuttige dingen niet, omdat dat magisch gevaarlijk is, omdat er bv. een kraai langs vliegt of iets dergelijks. Van die vrijheidsbeperkingen komt men voor een groot deel af, als men komt van traditioneel handelen tot rationeel handelen. Ook dat is een weg, die weinigen tot het uiterste gaan.

Als een Friese boer een paard koopt dat veel te duur voor hem is, dan is dat natuurlijk ook traditioneel handelen, zij het niet direct magisch; en er zijn misschien ook wel zakenlui, die alleen een „Cadillac” kopen voor de show, wat tussen twee haakjes misschien op de een of andere wijze toch nog rationeel is, omdat men daardoor misschien gemakkelijker crediet krijgt. Maar in de oude samenleving kunnen vele handelingen, ook al zijn ze economisch heel erg nuttig, of in ieder geval, al zouden ze gewenst worden door het individu, of door de sociale structuur, door allerlei traditionele opvattingen niet gebeuren.

In de nieuwe samenleving, in het Westen, is men daar in de vorige twee eeuwen in belangrijke mate doorheen gebroken. Maar een onbelemmerd „vrij”, economisch handelen door een kleine groep kan weer sociale gevolgen hebben, die de maatschappij niet wenst. Wij hebben dus nu een heel ander soort vrijheidsbeperkingen, die in de vorm van Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie, Kartelbesluiten en allerlei andere overheidsmaatregelen, de economische allocatie in onze samenleving beïnvloeden.

Een zekere beperking is dus gebleven al is de structuur van de beperking ingrijpend veranderd. Zo kunnen we de problemen van de oude en de nieuwe samenleving, van magie naar automation in structurele termen volgen.